

Ο ΑΥΤΟΓΡΑΦΟΣ «ΘΡΗΝΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ»
ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΠΛΟΥΣΙΑΔΗΝΟΥ

Στή μνήμη
τοῦ νουνοῦ μου Ἡλία Ἐλευθεριάδη

‘Ο καθηγητής Μ. Ι. Μανούσακας εἶχε δημοσιεύσει στά 1965 ἀπὸ τὸν ἔλλην. κώδικα 214 (φφ. 233^r-235^r) τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου ἐνα Θρῆνος θεοτόκου στὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ¹, συνθεμένο ἀπὸ τὸ γνωστὸ λόγιο καὶ φιλενωτικὸ κληρικὸ Ἰωάννη Πλουσιαδηνὸ (τὸν μετέπειτα Ἰωσῆφ ἐπίσκοπο Μεθώνης)². Στὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα ποὺ εἶχε προτάξει στὴν ἔκδοσή του ὁ Μ. Ι. Μανούσακας ἐπισήμανε τὸ φιλολογικὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζει τὸ στιχουργῆμα αὐτό, ἐπειδή, δπως ἀνέφερε, «τοῦτο ἔχει δύο σημαντικὰ καὶ σπάνια διὰ τὸ εἶδος του πλεονεκτήματα: Πρῶτον ὅτι δὲν εἶναι ἀνώνυμον, ἀλλ’ ἔργον γνωστοτάτου καὶ ἐπιφανοῦς λογίου, οἷος ὁ Ἰωάννης Πλουσιαδηνός, καὶ δεύτερον ὅτι δύναται νὰ χρονολογηθῇ, μὲ ίκανὴν μάλιστα ἀκρίβειαν: ἐγράφη πάντως πρὸ τοῦ 1467, [...], ἀλλ’ ὅχι (ἢ ὅχι πολὺ) πρὸ τοῦ 1450 [...]»³.

‘Ο ἕδιος Θρῆνος τῆς θεοτόκου τοῦ Πλουσιαδηνοῦ περιλαμβάνεται καὶ στὸν κώδικα IV 434 τῆς Bibliothèque Royale Albert Ier τῶν Βρυξελλῶν⁴,

1. Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, ‘Ανέκδοτοι στίχοι καὶ νέος αὐτόγραφος κώδικς τοῦ Ἰωάννου Πλουσιαδηνοῦ’, *Αθηνᾶ* 68 (1965) 49-72 (Α’ Στίχοι εἰς τὴν Σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ, σσ. 49-59). Εἰδικότερα γιὰ τὸν τίτλο τοῦ στιχουργῆματος, βλ. δ.π., σ. 50. Γιὰ τὸ φιλολογικὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζουν τὰ στιχουργῆματα τοῦ εἴδους αὐτοῦ, βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, ‘Ελληνικὰ ποιήματα γιὰ τὴν Σταύρωση τοῦ Χριστοῦ’, *Αθήνα* 1952 (καὶ ‘Ανάτυπο ἀπὸ τὰ Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier, τόμ. 2, Athènes 1956, σσ. 49-74). Τέλος, γιὰ τοὺς λαϊκοὺς Θρήνους τῆς θεοτόκου στὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ, βλ. Bertrand Bouvier, *Le mirologue de la Vierge. Chansons et poèmes grecs sur la Passion du Christ. I: La chanson populaire du Vendredi Saint, avec une étude musicale par Samuel Baud-Bovy*, [Genève], Institut Suisse de Rome 1976, ὅπου καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Γιὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Πλουσιαδηνοῦ, βλ. M. Manoussakas, *Recherches sur la vie de Jean Plousiadénos (Joseph de Méthone) (1429?-1500)*, *Revue des Etudes Byzantines* 17 (1959) 28-51.

3. Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, ‘Ανέκδοτοι στίχοι..., δ.π., σ. 52.

4. Τὴν ὑπόδειξη τὴν ὄφελω στὸν καθηγητὴ κ. Νικόλαο Κονομῆ, τὸν ὅποιο εὑχαριστῶ

σοστόμου γιὰ τὸ Πάσχα (φφ. 214^r-216^v)¹. τρεῖς λόγους γιὰ τὴν ἀνάσταση τῶν νεκρῶν (φφ. 217^r-236^v). μία δύμιλία γιὰ τὴ θεία χάρη (φφ. 237^r-245^v). ἄλλη μία γιὰ τὴ μετάνοια (φφ. 246^r-249^r). τὴν ἀρχὴν μιᾶς πραγματείας τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων γιὰ τὴν ἐξομολόγηση τῶν ἀμαρτιῶν (φ. 249^v)². μία πραγματεία γιὰ τὴν ἐξομολόγηση καὶ τὴ διαιρεση τῶν θανασίμων ἀμαρτημάτων (φφ. 250^r-255^r)³. μία πραγματεία γιὰ τὰ ἔφτα μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴ «διάκριση τῶν ἐλεγμοσυνῶν» (φφ. 255^r-256^v). καὶ τέλος, τρεῖς δύμιλίες γιὰ τὴν Πέμπτη, τὴν Παρασκευὴ καὶ τὸ Σάββατο τῆς δεύτερης ἑβδομάδας τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς (φφ. 257^r-272^v).

Συγγραφέας αὐτῶν τῶν δύμιλιῶν⁴, ποὺ περιέχονται καὶ σὲ ἀρκετὰ ἄλλα χειρόγραφα⁵, εἶναι ὁ Ἰωάννης Πλουσιαδηνός⁶. Ὁλόκληρος ὁ κώδικας εἶναι γραμμένος ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι⁷. Ἡ γραφὴ εἶναι ἐπιμελημένη, καλλιγραφική

1. Γιὰ τὴν δύμιλια αὐτὴ καὶ γιὰ τὰ χφφ στὰ δποῖα περιέχεται, βλ. Coll. *Sources Chrétien*s, τόμ. 36, Paris 1953, σσ. 54-75.

2. Γιὰ τὴν πραγματεία αὐτή, βλ. PG 87 ὑποσ. 3, 3365, καὶ *Spicilegium Romanum*, τόμ. 3, Roma 1840, σσ. XVI-XX.

3. Μετὰ τὴν δλοκληρωτικὴ σχεδὸν ἀποκοπὴ τοῦ φ. 250 ἡ ἐπιγραφὴ τῆς πραγματείας αὐτῆς συμπληρώνεται μόνο μὲ τὴ βοήθεια τοῦ πίνακα περιεχομένων: ‘Υποτύπωσις τοῦ τρόπου τῆς ἐξομολογήσεως καὶ διαιρέσεως τῶν ἀμαρτημάτων τῶν θανασίμων σύντομος καὶ σαφῆς:-

4. Ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τοὺς δύο λόγους ποὺ ἀνήκουν στὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο καὶ τὸν Σωφρόνιο Ἱεροσολύμων.

5. Βλ. M. Manoussakas, *Recherches...*, δ.π., σ. 31 καὶ 31 ὑποσ. 28. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ Ἑλλ. κώδικας 214 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου, ποὺ περιέχει καὶ τὸ Θρήνο τῆς Θεοτόκου, περιέχει 66 δύμιλίες τοῦ Πλουσιαδηνοῦ γιὰ τὴ Μεγάλη Τεσσαρακοστὴ (βλ. M. I. Μανούσακα, ‘Ανέκδοτοι στίχοι...’, δ.π., σσ. 49-50 καὶ 50 ὑποσ. 1), δισες ἀκριβῶς ὃ διεπιέχει καὶ ὁ κώδικας μας πρὶν ἀπὸ τὸν ἀκρωτηριασμό του. Κατὰ τὴν ἀποψή μας, τὸ τμῆμα τοῦ κώδικα 214 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου, ποὺ περιέχει τὶς δύμιλίες τοῦ Πλουσιαδηνοῦ, πρέπει ν’ ἀποτελεῖ ἀπόγραφο τοῦ κώδικα IV 434 τῆς Bibliothèque Royale Albert Ier τῶν Βρυξελλῶν. Τουλάχιστον στὴν περίπτωση τοῦ Θρήνου τῆς Θεοτόκου τὸ πράγμα εἶναι ἀναμφισβήτητο (βλ. ἐδῶ, *Σημειώσεις* στὸ κείμενο τοῦ «Θρήνου», σ. 284 κ.έ.).

6. Βλ. Martin Wittek, *Les manuscrits grecs de la Bibliothèque royale Albert Ier: Vingt années d'acquisitions (1954-1973)*, στὸ *Le monde grec. Pensée, littérature, histoire, documents. Hommages à Claire Préaux*, édités par Jean Bingen, Guy Cambier, Georges Nachtergael, Editions de l'Université de Bruxelles, 1975, σ. 250 καὶ 250 ὑποσ. 2. Πρβ. *Quinze années*, δ.π., σ. 125, δπου διατυπώνεται ἡ ἀπίθανη ἀποψὴ νὰ εἶναι συγγραφέας τῶν δύμιλιῶν αὐτῶν δ ’Ανδρέας Σκλέντζας, ἐπειδὴ, δπως ὑποστηρίζεται, δ συγγραφέας τους παρουσιάζει δρισμένα κοινὰ σημεῖα μὲ τὸν Σκλέντζα (καταγωγὴ, δογματικὴ τοποθέτηση, σύνθεση ὅμων γιὰ τὴ Θεοτόκο).

7. Μόνο στὸ Θρήνο τῆς Θεοτόκου ἡ γραφὴ παρουσιάζει κάποια διαφορὰ στὸ μέγεθος· δύμως γιὰ τὸ φαινόμενο αὐτὸ γίνεται λόγος παρακάτω (σ. 275).

καὶ χωρίς ὄρθογραφικὰ λάθη, γεγονός ποὺ μαρτυρεῖ τὴν αὐξημένη ἑλληνομάθεια τοῦ γραφέα. “Οπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ M. Wittek¹, ὁ κώδικας εἶναι αὐτόγραφος τοῦ Ἰωάννη Πλουσιαδηνοῦ, πράγμα ποὺ εὔχολα ἐπαληθεύεται μὲ τὴν ἀντιβολὴ τῆς γραφῆς τοῦ κώδικα αὐτοῦ καὶ τοῦ τύπου γραφῆς διαφόρων πανομοιοτύπων ἀπὸ ἄλλα αὐτόγραφα χειρόγραφα τοῦ Πλουσιαδηνοῦ².

‘Η χρονολόγηση τοῦ κώδικα ἦταν ἀρκετὰ δύσκολη, ἐξαιτίας τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ του³. Παρ’ ὅλα αὐτά, οἱ ἐσωτερικὲς ἐνδείξεις ποὺ παρέχει ὁ ἔδιος ὁ κώδικας, σὲ συνδυασμὸν καὶ μὲ τὶς γνωστὲς βιογραφικὲς πληροφορίες γιὰ τὸν Πλουσιαδηνό, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ τὸν χρονολογήσουμε, καὶ μάλιστα μὲ ἀρκετὴ ἀσφάλεια.

‘Ενα πρῶτο στοιχεῖο πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἀποτελοῦν τὰ ὕδατοσημα τοῦ κώδικα: τὸ πιὸ συχνὸ σῆμα μέσα σ’ αὐτὸν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀπεικονίζει τόξο ἐγγεγραμμένο σὲ κύκλῳ καὶ εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ n° 741 τοῦ εὑρετηρίου τοῦ Briquet⁴. ‘Η χρήση αὐτοῦ τοῦ καρτιοῦ εἶναι πιστοποιημένη στὰ 1488 στὴ Βενετία⁵, καὶ συνεπῶς μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι εἶναι τελείως ἀπίθανο νὰ εἴχε γραφτεῖ ὁ κώδικας πρὸ τὸ 1473⁶, χρονολογία ποὺ πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὡς terminum post quem.

‘Ενα δεύτερο στοιχεῖο ποὺ μᾶς παρέχει ἐπίσης ὁ κώδικας ἐπιτρέπει νὰ κατεβάσουμε τὸν terminum post quem κατὰ δεκαπέντε χρόνια, στὰ 1488/9: Πρόκειται γιὰ τὴν ἀναφορὰ ποὺ κάνει ὁ Πλουσιαδηνὸς (βῆ διμιία, φφ. 44^v-48^v)

1. Βλ. M. Wittek, *Les manuscrits grecs...*, 6.π., σ. 250 καὶ 250 ὑποσ. 3.

2. Βλ. ἐδῶ πἰν. καὶ πρβ. H. Omont, *Fac-similés de manuscrits grecs des XVe et XVIe siècles*, Paris 1887 (repr. Hildesheim - New York 1974), πἰν. 29· L. Politis, Eine Schreiberschule im Kloster τῶν Ὁδηγῶν, *Byzantinische Zeitschrift* 51 (1958) 278-279 (καὶ πἰν. 16, ἀριθ. 24). M. I. Μανούσακα, Ἀνέκδοτοι στίχοι..., 6.π., σ. 61 (πἰν. Α') καὶ σ. 67 (πἰν. Β'). Γιὰ τὸν αὐτόγραφον κώδικες τοῦ Ἰωάννη Πλουσιαδηνοῦ, βλ. L. Politis, Eine Schreiberschule..., 6.π., σ. 278· M. Manoussakas, *Recherches...*, 6.π., σσ. 28-37· X. Γ. Παπτρινέλη, “Ἐλληνες κωδικογράφοι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως, Ἐπετηρίς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου 8-9 (1958-1959) 102-103· Paul Canart, *Scribes grecs de la Renaissance. Additions et Corrections aux répertoires de Vogel-Gardhausen et de Patrinélos*, *Scriptorium* 17 (1963) 67· M. I. Μανούσακα, Ἀνέκδοτοι στίχοι..., 6.π., σσ. 60-72.

3. Ἐπὸ τὴν ἀκέφαλη ἀρχὴ λείπουν δ τίτλος καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα τῆς συλλογῆς (σχετικὰ βλ. παρακάτω, σ. 273 καὶ 273 ὑποσ. 7), ἐνῶ ἀπὸ τὸ κολοβὸ τέλος λείπει τὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα, δπου, ἐνδεχομένως, θὰ ἀναγράφονταν τὸ ὄνομα τοῦ γραφέα καὶ ἡ ἡμερομηνία κατὰ τὴν ὃποια τελείωσε τὸ γράψιμο τοῦ κώδικα.

4. Βλ. *Quinze années*, 6.π., σ. 124.

5. Βλ. C. M. Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600...*, τ. 1, Leipzig 1923, σ. 52 (nº 741).

6. Βλ. *Quinze années*, 6.π., σ. 124.

σὲ σύγχρονά του, θιλβερά ίστορικά συμβάντα, τὰ δποῖα παρουσιάζει ώς ἀποτέλεσμα τῆς δργῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς "Ελληνες (καὶ εἰδικότερα τοὺς Κρητικοὺς συμπατριῶτες του)." Ή σχετικὴ περικοπὴ (φ. 46^v) εἶναι ἡ ἀκόλουθη¹: ὥ κρίτης. ὥ ἔτεραι πόλεις. πλούσιαι χρήμασι καὶ παραπτώμασι. ποιήσατε μετάνοιαν. φοβήθητε τὸν θεόν. ὅτ.τ. οὐκ ἔσονται τόσα πράγματα ὅσα οὗτοι οἱ διδάσκοντες διὰ νὰ κερδίζουντι λέγοντι. πάντα ταῦτα ποιοῦσιν ἵνα φοβερίζωσιν ἡμᾶς. μὴ λέγετε οὕτως. βλέπετε εἰς τίνα τρόπον ἥλθεν ἡ κωνσταντινόπολις. ἡ εὐριπος. καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις καὶ χῶραι. οὐ πολὺς ἐστι χρόνος. οὐδὲ ἔτη εἰσὶν ἔτι ὀκτώ. καὶ² τί γέγονεν ἐν ρόδῳ. ὅτι εἰσῆλθε τὸ τῆς θαλάσσης ὕδωρ μέσον τῆς πόλεως. ἡ δὲ θάλασσα ἔξηλθεν ἔξω τῶν δρίων αὐτῆς. διγκωθεῖσα δὲ ἔξω τοῦ δέοντος εἰσῆλθεν ἐντὸς τῆς πόλεως. εἴτα πάλιν ἐστράφη εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. τοῦτο δὲ ἦν σημεῖον ἀπειλῆς. καὶ θυμοῦ ὁργῆς κυρίου.

'Αναμφισβήτητα, τὰ ίστορικὰ γεγονότα ποὺ ὑπαινίσσεται ἐδῶ ὁ Πλουσιαδηνὸς εἶναι ἡ "Αλωση τῆς Κωνσταντινούπολης τὸ 1453, ἡ ἄλωση τῆς Χαλκίδας τὸ 1470³ καὶ ὁ σεισμὸς τῆς Ρόδου τὸ 1481⁴. Η περίεργη, ὀπωσδήποτε, σύνταξη τῆς φράσης οὐ πολὺς ἐστιν χρόνος. οὐδὲ ἔτη εἰσὶν ἔτι ὀκτώ. καὶ τί γέγονεν ἐν ρόδῳ δτ... δημιουργεῖ τὸ φαινομενικό, κατὰ τὰ ἄλλα, πρόβλημα ἀν ἡ φράση οὐδὲ ἔτη εἰσὶν ἔτι ὀκτὼ πρέπει νὰ συναφθεῖ στὰ προηγούμενα (εἰς τίνα τρόπον ἥλθεν ἡ κωνσταντινόπολις. ἡ εὐριπος. καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις καὶ χῶραι) ἡ στὰ ἐπόμενα (καὶ τί γέγονεν ἐν ρόδῳ...). Λογικά, ἡ πρώτη περίπτωση πρέπει ν' ἀποκλειστεῖ, ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸν ὁ Πλουσιαδηνὸς μὲ τὴν ἐνιαία διατύπωση: οὐδὲ ἔτη εἰσὶν ἔτι ὀκτὼ νὰ ἀναφέρεται ταυτόχρονα σὲ δύο χρονικὰ ἀπομακρυσμένα μεταξύ τους γεγονότα (1453, 1470). ἀν πάλι δεχτοῦμε ὅτι ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς ἀναφέρεται στὸ τελευταῖο ἀπὸ αὐτὰ

1. Τὸ κείμενο δίνεται σὲ διπλωματικὴ μεταγραφή.

2. Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ καὶ, πρώτη λέξη ἀράδης τῆς β' στήλης, εἶναι γραμμένος στὸ περιθώριο ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς δύο στήλες. Παρόμοιο φαινόμενο δὲν ἀπαντᾶ ἄλλη φορά σ' ὅλοκληρο τὸν κώδικα.

3. Γιὰ τὶς συνθῆκες τῆς ἄλωσης τῆς Χαλκίδας καὶ τὴν ἄγρια σφαγὴ ποὺ ἐπακολούθησε, βλ. πρόχειρα, *"Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Εθνους*, τ. 10, (¹Αθήνα), Έκδοτικὴ Αθηνῶν, 1974, σ. 271 κ.ε.

4. Βλ. X. I. Παπαχριστοδούλου, *"Ιστορία τῆς Ρόδου ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἕως τὴν ἐνσωμάτωση τῆς Δωδεκανήσου (1948)*, Αθήνα 1972, σ. 31, καὶ εἰδικότερα σσ. 300-301, διόπου γίνεται ἡ ἀκόλουθη περιγραφὴ τοῦ σεισμοῦ [ἔγῳ ὑπογραμμιζώ]: «Δὲν ἐφθιναν τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου καὶ πρὶν συνέλθῃ ἡ Ρόδος ὑπόφερε καὶ ἀπὸ φοβερούς σεισμοὺς στὰ 1481. "Ἐνας δυνατὸς στὴν ἀρχῇ, ἀκολούθησε δεύτερος ἴσχυρότερος στὸν ὅποιο ἔνα πλοῖο πετάχτηκε στὴν ξηρὰ ἀπὸ παλίρροια κ' ἔσπασε· ἐνας τρίτος συμπλήρωσε τὴν καταστροφὴν. Ἀκολούθησαν καὶ τέταρτος καὶ πέμπτος μὲ ἄλλους μικρότερους στὰ ἐνδιάμεσα, ὥσπετε τρομοκρατήθηκε δ λαὸς καὶ πάστενε ὅτι θὰ βεβιζέταιν ἡ πόλη. Βροχὴ δυνατή, ξεχείλισμα τῆς θάλασσας συμπληρώνουν τὴν θεομηνία».

(= 1470), δηλαδὴ $1470+8=1478$, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται πρωθύστερα σ' ἕνα γεγονός ποὺ θὰ συνέβαινε τὸ 1481. Συνεπῶς, πρέπει νὰ δεχτοῦμε τὴ δεύτερη ἐκδοχὴ καὶ νὰ ἔρμηνεύσουμε τὸ χωρίο ὡς ἔξῆς: «Βλέπετε σὲ ποιὰ κατάσταση περιῆλθε ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ Εύριπος καὶ πολλές ἄλλες πόλεις καὶ χῶρες. Δὲν εἶναι πολὺς καιρός, οὕτε κὰν ὁχτὼ χρόνια, ποὺ συνέβη στὴ Ρόδο νὰ μπεῖ τὸ νερὸ τῆς Θάλασσας μέσα στὴν πόλη...»¹ (= 1481+8). ‘Ἐπομένως, σύμφωνα μὲ τὰ προηγούμενα, ὁ terminus post quem μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ μὲ ἀσφάλεια στὰ 1488/9².

Γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ terminus ante quem ξεκίνησα ἀπὸ τὸ γεγονός δτι ὁ κώδικας IV 434 τῆς Bibliothèque Royale Albert Ier εἶναι αὐτόγραφος τοῦ Πλουσιαδηνοῦ, καὶ συνεπῶς οἱ ὑπόλοιποι κώδικες ποὺ περιέχουν τὶς ὥδιες ὥμιλες τοῦ Πλουσιαδηνοῦ³ πρέπει νὰ εἶναι ἄμεσα ἡ ἔμμεσα ἀντιγραμμένοι ἀπ' αὐτόν⁴.

Τουλάχιστον τρεῖς ἀπὸ τοὺς κώδικες αὐτοὺς (ὁ Sinait gr. 1601, ὁ Bonon. Bibl. Commun. A. I/8, φφ. 21-285⁵ καὶ ὁ Bucur. Acad. Roman 214, φφ. 19-335⁶) ἀναγράφουν στὴν ἐπιγραφὴ τους τὸ ὄνομα καὶ τὸν τίτλο τοῦ Πλουσιαδηνοῦ: Ἰωάννου ἰερέως τοῦ Πλουσιαδηνοῦ καὶ μὲ τὸν ὥδιο ἀκριβῶς τίτλο τοῦ ἰερέα ἀναφέρεται αὐτὸς καὶ στὴν ἐπιγραφὴ τοῦ Θρήνου τοῦ κώδικα 214 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου⁷, ὁ διποῖος πρέπει νὰ θεωρεῖται βέβαιο δτι ἀποτελεῖ ἄμεσο ἀπόγραφο τοῦ Θρήνου τοῦ κώδικα IV 434 τῆς Bibliothèque Royale Albert I^{er}⁸. Ἀπὸ τὰ παραπάνω συνάγεται δτι οἱ κώδικες αὐτοὶ — ἄλλος ἄμεσα καὶ ἄλλος ἔμμεσα — πρέπει νὰ εἶχαν ἀντιγράψει ἔτσι τὸ ὄνομα καὶ τὸν ἐκκλησιαστικὸ τίτλο τοῦ Πλουσιαδηνοῦ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ ἡ τὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα τοῦ αὐτόγραφου κώδικα IV 434, ὁπωσδήποτε πρὶν ἀπὸ τὸν ἀκρωτηριασμό του.

1. Μιὰ κατὰ λέξη μετάφραση θὰ καθιστοῦσε τὸ χωρίο ἀκατανόητο.

2. Στὴν ἐνδεχόμενη ἀντίρρηση δτι ἡ χρονολόγηση αὐτὴ ἀφορᾶ τὴ συγκεκριμένη ὥμιλα καὶ δχι τὸ σύνολό τους, ἔχουμε νὰ ἀντιτείνουμε δτι οἱ 47 τουλάχιστον ὥμιλες (φφ. 17, 251-213^γ) ἀποτελοῦν ἔνα συγκροτημένο σύνολο, καὶ φαίνεται δτι γράφτηκαν ταυτόχρονα, ὥστε ν' ἀποτελέσουν πρακτικὸ ἔγχειρδο (Βλ. ἐδῶ, σ. 269 ὑποσ. 5) γιὰ τὴν κάλυψη συγκεκριμένων λειτουργικῶν ἀναγκῶν (πρώτη ἡμέρα τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς—πρώτη Κυριακὴ μετὰ τὸ Πάσχα). Ἐξάλλου ἡ χρονολόγηση αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὰ ὑδατόσημα τοῦ κώδικα, γιὰ τὰ ὅποια ἔγινα λόγος παραπάνω.

3. Βλ. M. Manoussakas, Recherches..., δ.π., σ. 31 ὑποσ. 28.

4. Βλ. ἐδῶ, σ. 270 ὑποσ. 5

5. Βλ. M. Manoussakas, Recherches..., δ.π., σ. 31 ὑποσ. 28.

6. Βλ. M. I. Manoussakas, 'Ανέκδοτοι στίχοι..., δ.π., σ. 50 ὑποσ. 1.

7. φ. 233^γ: † Διδαχὴ μη':—Τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ Παρασκευῇ, εἰς τὸ Πάθος:—Εἰς τὸν Θρῆνον τῆς Θεοτόκου: Ἰωάννου ἰερέως:-

8. Βλ. ἐδῶ, Σημειώσεις στὸ κείμενο σ. 284 κ.ἔ.

Στή συνέχεια στράφηκα στις βιογραφικές πληροφορίες για τὸν Πλουσιαδῆνό¹, καὶ ἀπομόνωσα τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ κώδικα στοιχεῖα: Τὸ 1467 ὁ Ἰωάννης Πλουσιαδῆνὸς κατέχει ἥδη τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀναπληρωτῆ-πρωτοπαπᾶ τοῦ Χάνδακα², τὸ δοῦλο ἀγωνίστηκε νὰ διατηρήσει —εὑρισκόμενος σὲ συνεχὴ διαιμάχῃ μὲ τὸν διορισμένο ἀπὸ τὸ 1472 ἀπὸ τὴ Διοίκηση τῆς Κρήτης ἀναπληρωτῆ-πρωτοπαπᾶ τοῦ Χάνδακα Ἀνδρέα Νταμαρό³ — ὃς τὸ 1481⁴, ὅποτε μὲ ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα (31 Μαρτίου 1481), ποὺ ἀκύρωνε κάθε προηγούμενη ἀπόφαση, τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀναπληρωτῆ-πρωτοπαπᾶ τοῦ Χάνδακα παραχωρήθηκε δριστικὰ στὸν Ἀνδρέα Νταμορό⁵, ἐνῶ ὁ Πλουσιαδῆνὸς ἔξέπεσε πάλι στὸ βαθμὸν ἀπλοῦ ἱερέα, δπως αὐτὸν συνάγεται καὶ ἀπὸ δύο ἔγγραφα τῆς ἵδιας χρονιᾶς (1481)⁶, μεταγενέστερα τῆς ἀπόφασης τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα. Μὲ τὸ βαθμὸν αὐτό, δηλ. τοῦ ἀπλοῦ ἱερέα, παρέμεινε μέχρι τὸ τέλος τοῦ 1491 ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1492, ὅποτε καὶ ἔξελέγη Ἑλληνας ἐπίσκοπος Μεθώνης, ἀξίωμα ποὺ διατήρησε μέχρι τὸ θάνατό του⁷.

Γιὰ νὰ μνημονεύεται λοιπὸν ὁ Ἰωάννης Πλουσιαδῆνὸς στὰ ἀντίγραφα τοῦ κώδικα IV 434 τῆς Bibliothèque Royale Albert Ier ἀκόμη μὲ τὸν τίτλο τοῦ ἀπλοῦ ἱερέα⁸, τὸν δοῦλο θὰ ἔφερε καὶ στὸν ἴδιο τὸν κώδικα IV 434 πρὶν ἀπὸ τὸν ἀκρωτηριασμό του, σημαίνει δτὶ ὁ τελευταῖος αὐτὸς κώδικας γράφτηκε πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Πλουσιαδῆνος ὡς ἐπισκόπου Μεθώνης, δηλ. πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1491 ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1492. Συνεπῶς, μετὰ τὸν καθορισμὸν καὶ τοῦ terminus ante quem στὰ 1491/2, μποροῦμε νὰ χρονολογήσουμε μὲ ἀσφάλεια τὸν κώδικα IV 434 μεταξὺ 1488/9 καὶ 1491/2⁹.

1. Βλ. M. Manoussakas, Recherches..., δ.π., σσ. 28-51, καὶ M. I. Μανούσακα, Βενετικὰ ἔγγραφα ἀναφέρομενα εἰς τὴν ἑκατησαστικὴν ἴστορίαν τῆς Κρήτης τοῦ 14-16. αἰῶνος (Πρωτοπαπάδες καὶ πρωτοψάλται Χάνδακος), ΔΙΕΕ 15 (1961) 149-233. (18. Διαιμάχη μεταξὺ Ἰωάννου Πλουσιαδῆνος καὶ Ἀνδρέου Νταμοροῦ διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ Χάνδακος. 31 Μαρτίου - 5 Ἀπριλίου 1481, σσ. 198-203).

2. Βλ. M. Manoussakas, Recherches..., δ.π., σσ. 37-38.

3. Βλ. M. I. Μανούσακα, Βενετικὰ ἔγγραφα..., δ.π., σ. 201.

4. Βλ. M. Manoussakas, Recherches..., δ.π., σσ. 44.

5. Βλ. M. I. Μανούσακα, Βενετικὰ ἔγγραφα..., δ.π., σσ. 198-203.

6. Βλ. M. Manoussakas, Recherches..., δ.π., σσ. 45-46. Τὸ γεγονός ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν M. I. Μανούσακα, ἀλλὰ ἀξιολογεῖται πρὸς διαφορετικὴ κατεύθυνση [ἴγια ὑπογραμμίζω]: (σ. 46) «Il est intéressant de constater que dans le deux documents de 1481 analysés plus haut, notre personnage porte encore le nom de Jean Plousiadénos et le simple titre de prêtre. Cela prouve qu'il n'était pas encore, à cette date, élevé au siège épiscopal de Méthone».

7. Βλ. M. Manoussakas, Recherches..., δ.π., σσ. 47-51.

8. Βλ. ἐδῶ, σ. 273.

9. Τὰ στενὰ δρια τῆς χρονολόγησης δὲν πρέπει νὰ ξαφνιάζουν, ἀφοῦ γι' ἄλλον ἔνα του-

‘Η χρονολόγηση αὐτὴ ὑποχρεώνει νὰ ἀναθεωρήσουμε καὶ τὴ χρονολόγηση τῶν ὑπολοίπων καθδίκων, ποὺ περιέχουν τὴν ἵδια σειρὰ ὄμιλιῶν τοῦ Πλουσιαδηνοῦ, οἱ δποῖνι χρονολογοῦνταν «ἀσφαλῶς πρὸ τοῦ 1467 [...]», διότι εἰς τὰς ἐπιγραφὰς πάντων τῶν καθδίκων φέρεται οὗτος ὡς ἀπλοῦς εἰσέτι ἰερεύς»¹.

Γιὰ τὸν τόπο συγγραφῆς τοῦ κάθικα δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε τίποτε μὲ βεβαιότητα. ²Αν ἦταν δυνατὸν νὰ ἐπαληθευθεῖ ἡ ὑπόθεση τοῦ M. I. Μανούσακα, δτι στὰ χρόνια 1481-1492 ὁ Πλουσιαδηνὸς διέμενε στὴν Ἰταλία (στὴν Ρώμη ἢ τὴν Βενετία) προστατεύομενος ἀπὸ τὴν Ἀγία Ἐδρα, ἀντιγράφοντας χειρόγραφα ἢ ἐπιδιδόμενος στὶς ἀγαπητές του σπουδές², τότε τὸ πιὸ πιθανὸ θὰ ἦταν ὁ κάθικας IV 434 νὰ ἔχει γραφτεῖ κάπου ἐκεῖ, στὴν Ρώμη ἢ τὴν Βενετία³.

*

‘Ο Θρῆνος τῆς Θεοτόκου περιέχεται, δπως ἀναφέραμε ἤδη, στὰ φφ. 199-200⁴ καὶ βρίσκεται στὸν κάθικα ὕστερα ἀπὸ τὴν τεσσαρακοστὴ τρίτη ὄμιλον (φφ. 177⁵-199⁶), ποὺ φέρει τὴν ἐπιγραφή: *Tῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ Παρασκευῇ, εἰς τὸ Πάθος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν τεσσαρακοστὴ τέταρτη ὄμιλον* (φφ. 201⁷-204⁸), ποὺ φέρει τὴν ἐπιγραφή: *Tῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα, εἰς τὴν ἀγίαν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου*⁹. ‘Η γραφὴ εἶναι ἵδια μὲ τὴ γραφὴ τοῦ ὑπόλοιπου κάθικα, μόνο λίγο μικρότερη στὸ μέγεθος, χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς γραφῆς τοῦ Πλουσιαδηνοῦ, ἡ δποία, δπως μᾶς βεβαιώνει ὁ Λίνος Πολίτης¹⁰, στὰ λογοτεχνικὰ κείμενα τοῦ Πλουσιαδηνοῦ εἶναι μικρότερη καὶ πιὸ φυσικὴ σὲ σχέση μὲ τὰ λειτουργικὰ κείμενά του, δπου αὐτὴ εἶναι μεγαλύτερη καὶ πιὸ τυπική. Τὸ στιχούργημα εἶναι ἀτιτλο καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 192 δεκαπεντασύλλαβους ἀνομοιοκατάληκτους¹¹.

λάχιστον αὐτόγραφο κάθικα τοῦ Πλουσιαδηνοῦ γνωρίζουμε δτι γράφτηκε σὲ μικρότερο ἀκόμη χρονικὸ διάστημα (βλ. M. I. Μανούσακα, ‘Ανέκδοτοι στίχοι..., δ.π., σ. 66). Πρβ. *Quinze années*, δ.π., σ. 124, δπου προβάλλεται ὡς πιθανὴ ἡ χρονολόγηση τοῦ κάθικα στὰ 1483-1493, ἡ δποία δμως δὲν πείθει, ἐφόσον στηρίζεται στὴν ἐσφαλμένη ὑπόθεση δτι συγγραφέας τῆς συλλογῆς τῶν ὄμιλιῶν εἶναι ὁ ‘Ανδρέας Σκλέντζας (βλ. *Quinze années*, δ.π., σ. 125).

1. Βλ. M. I. Μανούσακα, ‘Ανέκδοτοι στίχοι..., δ.π., σ. 50 ὑποσ. 1.

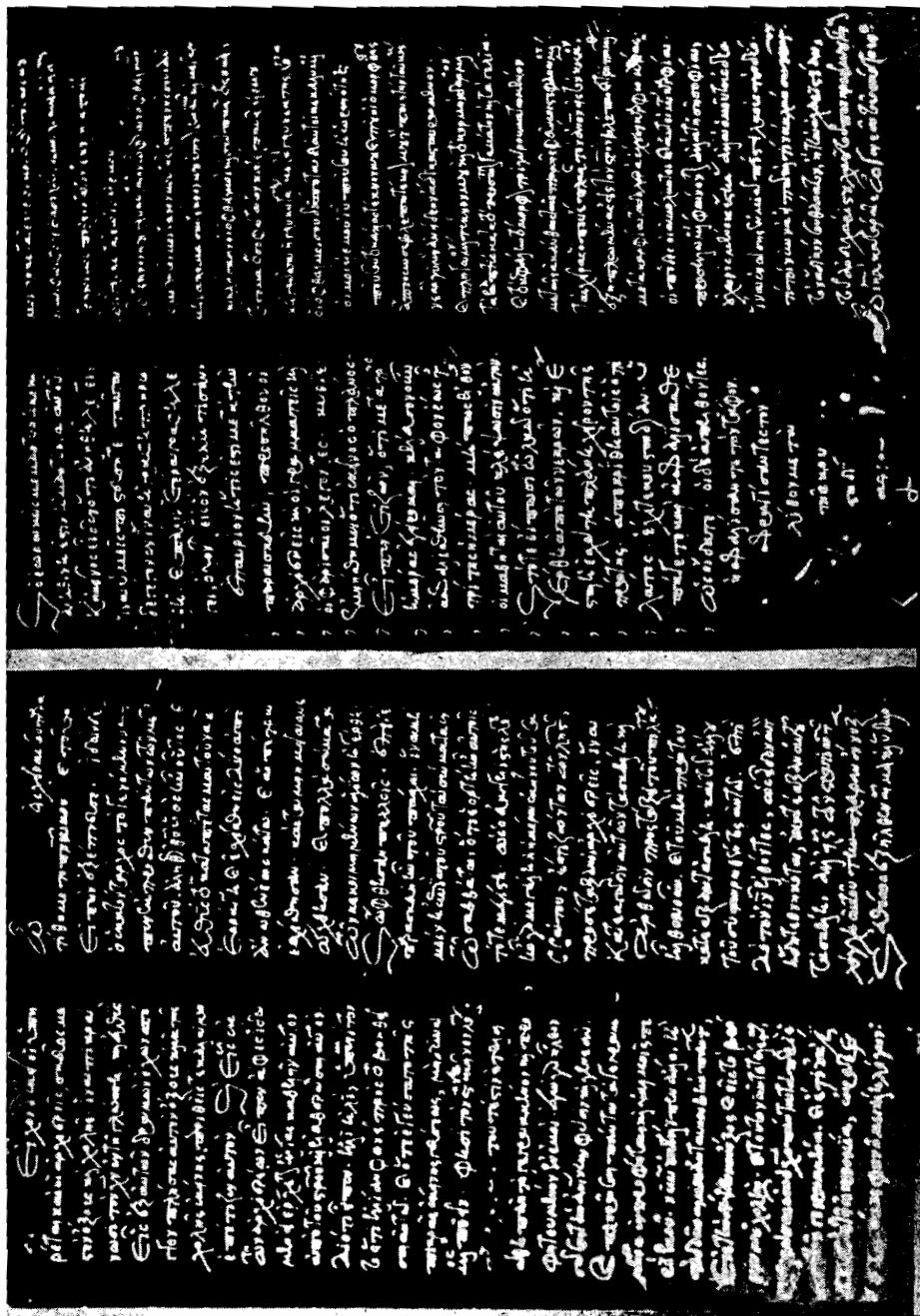
2. Βλ. M. Manoussakas, *Recherches...*, δ.π., σ. 46.

3. Πρβ. M. I. Μανούσακα, ‘Ανέκδοτοι στίχοι..., δ.π., σ. 50 ὑποσ. 1, δπου προβάλλεται ἡ Κρήτη ὡς τόπος συγγραφῆς τῶν ὄμιλιῶν.

4. Σὲ δρισμένα διαταγματά, ἔξατικας τῆς μελάνης, σημεῖα ἡ ἐπιγραφὴ συμπληρώθηκε ἀπὸ τὸν πίνακα περιεχομένων.

5. Βλ. L. Politis, *Eine Schreiberschule...*, δ.π., σ. 278· πρβ. ἐδῶ πίνακα.

6. Πρβ. *Quinze années*, δ.π., σ. 124, καὶ M. Wittek, *Les manuscrits grecs...*, δ.π., σ. 250, δπου κακῶς χαρακτηρίζονται οἱ στίχοι ὡς δμοιοκατάληκτοι.

Kōs. IV 434 Bibl. Royale Albert Ier, pp. 198v-199r

στίχους, ποὺ διαχρίνονται καὶ στὸ χφ¹, ἔκτὸς ἀπὸ τοὺς τρεῖς τελευταίους (στ. 190-192) ποὺ εἶναι γραμμένοι καταλογάδην². Τὸ κείμενο ἀρχίζει ἀπὸ τὴν πρώτη ἀράδα τῆς β' στήλης τοῦ φ. 199³ καὶ τελειώνει στὴ δέκατη τρίτη ἀράδα τῆς β' στήλης τοῦ φ. 200⁴. Ἡ ἀρχὴ τοῦ κειμένου κοσμεῖται μὲ κεφαλαῖο ἐρυθρογραμμένο *O* καὶ ἐγγεγραμμένο σ' αὐτὸ ἐπίσης ἐρυθρογραμμένο *i*.

Ἡ ἀσφαλῆς χρονολόγηση τοῦ κώδικα IV 434 στὰ 1488/9-1491/2, καὶ συνεπῶς καὶ τοῦ Θρῆνον στὰ ἔδια χρόνια, μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἀναθεωρήσουμε τὴν χρονολόγησή του ἀπὸ τὸν Μανούσακα στὰ 1450-1467⁵, γιὰ τὴν ὁποίᾳ αὐτὸς στηρίχητκε μόνο στὸ γεγονός ὅτι στὰ χφφ ὁ Ἰωάννης Πλουσιαδηνὸς ἀναφέρεται «ῶς ἀπλοὺς εἰσέτι ἵερεύς»⁶.

Ἐπίσης, ἐπειδὴ ὁ Θρῆνος τῆς Θεοτόκου τοῦ κώδικα IV 434 τῆς Bibliothèque Royale Albert Ier εἶναι αὐτόγραφος, θεωρῶ σκόπιμο νὰ τὸν ἐκδώσω κριτικὰ ἀποκαταστημένο⁷, καὶ νὰ μὴν περιοριστῷ σὲ ἀπλὴ καταγραφὴ τῶν διαφορῶν του ἀπὸ τὸ Θρῆνο τοῦ κώδικα 214 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου, ποὺ εἶχε ἐκδώσει ὁ Μ. Ι. Μανούσακας.

Ἡ ἔκδοση στηρίζεται στὶς γραφὲς τοῦ κώδικα IV 434 τῆς Bibliothèque Royale Albert Ier (= A): ἀντικειμενικὸς στόχος τῆς ἀποκατάστασης εἶναι νὰ ἀπαλλάξει τὸ κείμενο τοῦ Θρῆνον ἀπὸ τὶς παραναγώσεις καὶ τὶς παραφθορὲς τοῦ κώδικα 214 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας (= B) καὶ νὰ τὸ παρουσιάσει στὴ γνήσιά του μορφῇ. Φυσικά, ἔλαβα ὑπόψη καὶ τὶς προτάσεις ἢ διορθώσεις ποὺ εἶχε κάνει στὸ κείμενο τοῦ B ὁ Μ. Ι. Μανούσακας, τὶς ὁποῖες καὶ σημειώνω στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, ὅπου ἐπίσης σημειώνω καὶ ὅλες τὶς διαφορετικὲς γραφὲς τοῦ B, ποὺ δὲν ἔγιναν δεκτές.

Στὸν καταρτισμὸ τοῦ κειμένου δὲν ἐπιδιώκω γλωσσικὴ ὄμοιομορφία· διατηρῶ τὴν φωνητικὴ καὶ μορφολογικὴ πολυμορφία τοῦ κειμένου τοῦ A καὶ γράφω σύμφωνα μ' αὐτὸν: ἐποικες καὶ ἐποίκες, ἀμαρτιὰν καὶ ἀμαρτίαν, ὅφιν καὶ ὅφη, τρομάξετε-σταλάξατε κτλ. Στὸ πρόβλημα τῆς διατήρησης ἢ ὅχι τοῦ ἀκέραιου καὶ μπροστὰ ἀπὸ ρηματικὸ τύπο παρατατικοῦ ἢ ἀορίστου χωρὶς

1. Ἀντίθετα, στὸν κώδικα 214 τῆς Ρουμ. Ἀκαδ. τοῦ Βουκουρεστίου εἶναι γραμμένοι καταλογάδην (βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, Ἀνέκδοτοι στίχοι..., δ.π., σ. 50).

2. Στ. 190-192: τριάδα νὰ λατρεύετε καὶ νὰ δοξολογεῖτε: ἀθάνατον ἀΐδιον θεόν/ καὶ βασιλέα, καὶ μετὰ μᾶς νὰ / χαιρέσθε εἰς πάντας τὸν αἰῶνας:-

3. Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, Ἀνέκδοτοι στίχοι..., δ.π., σ. 52.

4. Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, Ἀνέκδοτοι στίχοι..., δ.π., σ. 50 ὑποσ. 1.

5. Ἀποφεύγω νὰ δώσω φιλολογικὴ ἀνάλυση τοῦ κειμένου καὶ νὰ προχωρήσω σὲ συγχριτικὴ ἔρευνα γιὰ τὶς πηγὲς καὶ τὶς ἐπιδράσεις τοῦ στιχουργήματος, ἐπειδὴ ἡ πρώτη ἔχει γίνει ἥδη σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὸν Μ. Ι. Μανούσακα (βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, Ἀνέκδοτοι στίχοι..., δ.π., σσ. 51-54), ἐνῶ γιὰ τὴ δεύτερη ἔτοιμάζει ἐκτενέστερη μελέτη ὁ Bertrand Bouvier (βλ. B. Bouvier, *Le mirologue*, δ.π., σ. 5).

τὴ συλλαβικὴ αὔξηση ἐ- (καὶ κλείσασιν, καὶ πήρετε, καὶ πότισε), ἡ μπροστὰ ἀπὸ ἀντωνυμίᾳ χωρὶς τὸ ἀρχικὸ ἐ- (καὶ μέναν, καιγὼ) προτίμησα, ἐπειδὴ αὐτὸ ἀπαιτοῦσε ἡ γλωσσικὴ μορφὴ τοῦ στιχουργήματος, νὰ θεωρήσω τὸν εώς στοιχεῖο τοῦ ρήματος ἡ τῆς ἀντωνυμίας καὶ νὰ γράψω σιωπηρά: κ' ἐκλείσασιν, κ' ἐπήρετε, κ' ἐπότισε κ' ἐμέναν, κ' ἐγώ.

SIGLA

A Cod. IV 434 Bibl. Royale Albert Ier, ff 199r-200v

B Cod. Bucur. Acad. Roman. 214, ff 233r-235r

Manoussacas M. I. Μανούσακας, *Αθηνᾶ* 68 (1965) 54-59.

(f. 199r) Οἴμοι, γλυκύτατε υἱέ, οἴμοι, τὸ φῶς τοῦ κόσμου,
οἴμοι, φωσφόρε βασιλεῦ, οἴμοι, γλυκιά μου ἀγάπη,
τέκνον μου ποθεινότατον, τέκνον ἡγαπημένον!
“Ω Ιησοῦ γλυκύτατε, δὲ Ιησοῦ υἱέ μου,
5 δὲ τέκνον μου γλυκύτατον, δὲ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου,
ὅμιλησόν μοι, τέκνον μου, τῆς ταπεινῆς σου μάνας!
Μήγα κοιμᾶσαι, τέκνον μου, ὅπον βαθὺν καὶ μέγαν,
κ' ἐκλείσασιν οἱ ὀφθαλμοὶ κ' ἐσώπασεν τὸ στόμα;
Τὸ στόμα τὸ σοφώτατον κατέπαυσεν, υἱέ μου,
10 κ' ἡ γλώσσα ἡ γλυκύτατη μὲ τὰ γλυκέα τῆς λόγια,
οἱ ὀφθαλμοί σου, δέσποτα, καὶ αὐτοὶ κεκαλυμμένοι!...
Οἴμοι, υἱέ μου Ιησοῦ, ποῦ σου ἡ ὥραιότης,
ποῦ σου τὸ κάλλος, τέκνον μου, καὶ ποῦ οἱ ὄμορφιές σου;
“Ἄπνουν σὲ βλέπω, τέκνον μου, τὸν ποιητὴν τοῦ κόσμου,
15 νεκρόν, γυμνόν, ἀνίδεον, ἄδικα σταυρωμένον
καὶ πληγωμένον, τέκνον μου, καὶ τὸ κορμὸν δαρμένον,
τὰ ἐμπτύσματα τὸ πρόσωπον γεμάτον καὶ τὰ γέλια
καὶ τὸ κεφάλιν τ' ὅμορφον τριγύρου ματωμένον,
μὲ τὲς ἀκάνθες τὲς πικρές, φεῦ μοι, στεφανωμένον.
20 τὰς χεῖρας δόπον ἔπλασαν τὸν ἀνθρωπὸν στὸν κόσμον
ἐξηπλωμένας στὸν σταυρὸν βλέπω καὶ τρυπημένας,
μὲ τὰ καρφία τὰ δολερὰ ἔχουσι καρφωμένας.

Tit. non exstat in A: Διδαχὴ μη':-Τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ Παρασκευῇ, εἰς τὸ Πάθος:-
Εἰς τὸν Θρῆνον τῆς Θεοτόκου B || 2 γλυκιὰ Manoussacas cum A: γλυκύα B || 12 ὀραιότης Manoussacas cum A: ὀραιότητε B || 20 στὸν scr. Manoussacas: εἰς τὸν AB || 21 στὸν scr. Manoussacas: εἰς τὸν AB ||

οἱ πόδες οἱ ἀμόλυντοι καὶ αὐτοὶ μὲ τὰ καρφία
προσηλωμένοι φαίνονται· ἀλλὰ τῇ σῇ σοφίᾳ
25 οὐ χωρισμένους ἔστησας, ἀλλὰ ὅμοιος τοὺς δύο,
ἴνα ἐνώσης ἐν μιᾷ πίστει λαοὺς τοὺς δύο.
Τί τοίνυν *(πρῶτον)* νὰ εἰπῶ καὶ τί νὰ κλαύσω πρῶτον;
τὸν ἀδικόν σου θάνατον ἢ τὴν ἀχαριστίαν
τοῦ ἀνευχάριστου λαοῦ, τοῦ πονηροῦ μου γένους;
30 Ὡς Ἰσραὴλ κατάρατε, ὃ γενεὰ τοῦ σκότους,/

(f. 199v) καὶ τί κακόν σοι ἔποικεν τὸ ποθεινόν μου τέκνον
κ' ἐπήρετέ μου το ἄδικα καὶ ἐφονεύσετέ το;
Ὦ Ιουδαῖοι ἀνομοί, ὃ φάλσοι παραβάται,
τὸν Βαρραβᾶν τὸν ἀνομον καὶ τὸν ληστὴν ζητεῦτε,
35 καὶ τὸν Ἰησοῦν τὸν ἄκακον σταυρῷ προσαναρτᾶτε!
Ὦ γένος φιλοτάραχον, ὃ γένος λυσσασμένον,
διὰ ποῖον πταίσιμον, τυφλοί, λέγετε τῷ Πιλάτῳ:
«Τὸν Ἰησοῦν, τὸν Ἰησοῦν σταύρωσε, σταύρωσέ τον!»;
Οὐδὲν σᾶς ἐλευθέρωσεν ἀπὸ τὴν δουλοσύνην
40 τοῦ Φαραὼ καὶ τὴν δεινὴν αὐτοῦ ἀγνωμοσύνην;
‘Ημέραν σᾶς ἐσκέπαζεν νεφέλῃ διὰ τὴν κάψαν,
καὶ νύκταν στύλον πύρινον ἐπεμπε νὰ σᾶς φέγγη.
Δὲν σᾶς ἐπέρασεν, τυφλοί, τὴν Ἐρυθρὰν ἀβρόχως,
καὶ μάννα σᾶς ἐτάγισεν εἰς ἕρημον εἰς πλῆθος;
45 Ὅδωρ ἐκ πέτρας ἔβλυσε κ' ἐπότισέ σας πάλαι,
κ' εἰς τοῦ Σινᾶ σᾶς ἔδωκε τὰς πλάκας καὶ τὸν νόμον.
τὸν Ἀμαλὴκ ἡγάνισεν καὶ δλας τὰς βασιλείας,
καὶ μὲ τιμὴν σᾶς ἔφερεν εἰς γῆν ἐπαγγελίας·
προφήτας ἐπεμψε πολλούς νὰ σᾶς παρηγοροῦσιν,
50 ἀπὸ τοὺς ἐναντίους σας ποτὲ νὰ μὴ φοβῆσθε.
Τώρα κήλθεν ὡς φιλάνθρωπος νὰ σᾶς ἐλευθερώσῃ
ἀπὸ πολλά σας σφάλματα, καὶ νὰ σᾶς φανερώσῃ
τὴν πίστην τὴν ἀληθινήν, καὶ αὐτὴν νὰ τὴν κρατῆτε,
τῆς σωτηρίας τὴν ὁδὸν καλὰ νὰ περπατῆτε.
55 Καὶ σύ, λαέ ἀχάριστε, τώρα τοῦ ἀποδίδεις,

23 καὶ A: om. B || 27 *(πρῶτον)* add. Manoussacas || 29 ἀνευχάριστου Manoussacas
cum A: ἀνευχάριστου B || 32 ἐφονεύσετέ A: ἐφονεύσατέ B || 42 νύκταν A: νύκτα B || 44
εἰς² A: iteratum in B || 46 τὰς πλάκας καὶ τὸν νόμον B: τὸν νόμον καὶ τὰς πλάκας A ||
48 σᾶς scr. Manoussacas: σᾶς AB || 52 versum om. B || 54 περπατῆτε scr. m.g. Ma-
noussacas: περιπατεῖτε AB ||

διὰ τὰ καλὰ ποὺ σοῦ ποικεν, ὅλα τὰ ἐναντία:
 Διατὶ σᾶς ἐλευθέρωσεν ἐκ τὴν αἰχμαλωσίαν
 τοῦ Φαραώ, καὶ μὲ πολὺν πλοῦτον καὶ παρρησίαν,
 ἐσεῖς τὸν ἔκρατήσετε σφικτὰ μὲ προδοσίαν.

60 Διατὶ ἐσᾶς ἐτάγισε στὴν ἔρημον τὸ μάννα,
 ἐσεῖς χολὴν τοῦ ἐδώκετε, ξίδια συγκερασμένα.
 Διατὶ ἐκεῖνος ἐπτυσε καὶ τὸν τυφλὸν ἐγιάνεν,
 ἐσεῖς τὸν ἐγεμίσετε πτύσματα, παραβάτες.
 Διατὶ ἐκαθάρισεν αὐτὸς λεπροὺς καὶ πονεμένους,
 65 ἐσεῖς τὸν ἐπληγώσετε καὶ εἴναι πολλὰ δαρμένος.
 Διατὶ μὲ τὰ χεράκια του τοὺς πέντε ἀρτους μόνον
 κατέκοψε καὶ ἔθρεψε τὰς πέντε χιλιάδας,
 ἐσεῖς τὰ ἔξαπλώσετε καὶ ἐκαρφώσετε τα.
 Διατὶ σᾶς ἐστεφάνωσε ταῖς νίκαις τοὺς πολέμους,
 70 στὴν κεφαλὴν του ἐβάλετε ἔξακανθένην ζόγιαν.
 Διατὶ νερὸν σᾶς ἔδωκεν ἀπὸ τὴν πέτραν τότε,
 τώρα τοῦ δίδετε ἐσεῖς εἰς τὴν πλευρὰν μὲ λόγχην,
 ἐκ τὴν ὅποιαν ἔδραμεν αἷμα θεῖον καὶ ὕδωρ,
 τὸ αἷμα εἰς ἔξαγορασμὸν ἀπὸ τὴν δουλοσύνην
 75 τοῦ Φαραὼ τοῦ νοητοῦ, τοῦ κατωτάτου "Αδου,
 τὸ ὕδωρ δὲ εἰς πλύσιμον προγονικῆς κατάρας.
 Τοὺς πόδας, ὃπού ἔτρεχεν ὅλην τὴν Ἰουδαίαν
 νὰ θεραπεύῃ ἀσθενεῖς, νὰ γιαίνη παραλύτους,
 ἐσεῖς τοὺς ἐκαρφώσετε γυμνοὺς καὶ ἀνυποδήτους.

80 Διατὶ νεκροὺς ἀνέστησεν κειμένους εἰς τὸν τάφον,
 ἐσεῖς τὸν ἐνεκρώσετε κ' ὑπάγει νῦν εἰς τάφον.
 Τί τὸ λοιπόν, ἀχάριστε λαὲ καταραμένε,
 κακὸν ἡξεύρεις ἀπ' αὐτὸν καὶ ἔθανάτωσές τον;
 "Ω ἥλιε καὶ οὐρανέ, σελήνη καὶ ἀστέρες,
 85 τὸ φῶς σας τώρα κρύψετε, δτι τὸ φῶς τοῦ κόσμου

56 που Α: ὅπου Β ὅποι scr. Manoussacas || vv. 58-59 om. Β || 60 ἐσᾶς Manoussacas cum A: σᾶς Β || 62 ἐπτυσε Β: ἐπτυ Α || ἐγιάνεν Manoussacas cum A: ἐγιανεν Β || 63 ἐγεμίσετε Α: ἐγεμίσατε Β || 65 εἴναι Α: ἔναι Β || 69 τοὺς Α: στοὺς scr. Manoussacas || 70 ἔξακανθένην Α: ἔξακάνθηνον Β num ἔξ ἀκανθίων corrigendum? Manoussacas || 72 μὲ Α: καὶ Β || 74 ἔξαγορασμὸν Α: ἔξαγορασμὸν Β || 77 ἔτρεχεν Α: ἔτρεγαν scr. Manoussacas || 78 θεραπεύῃ scripsi: θεραπεύουν AB || γιαλνη scripsi: γένουν AB γιαλινουν scr. Manoussacas || 79 ἐκαρφώσετε Α: ἐκαρφώσατε Β || 81 τὸν Manoussacas cum A: τοὺς Β || ἐνεκρώσατε Α: ἐνεκρώσατε Β || κ' ὑπάγει Manoussacas cum A: κυ-
 πάγειν Β || εἰς τάφον Α: εἰς τὸν τάφον Β στὸν τάφον scr. Manoussacas ||

έσβεσθην ἀσχημα πολλὰ εἰς τὸν σταυρὸν ἀπάνω.
 Ὡ γῆ καὶ πῶς (ἐσύ) βαστᾶς καὶ δὲν ἀνοίγεις ὅλη,
 νὰ καταπῆς τοὺς ἀσεβεῖς αὐτούνους τοὺς Ἑβραίους,
 ὃποὺ μὲ ἐδικήσασιν καὶ ὀρφανεύσασί με

90 κ' ἐπῆραν μου τὸ τέκνον μου, τὰ φύλλα τῆς καρδιᾶς μου!/
 (f. 200r) Ὡ θάλασσα καὶ ποταμοὶ καὶ βρύσες ξεραθῆτε,
 πηγάδια καὶ ὄλα τὰ νερά εἰς αἷμα γενηθῆτε.
 Ὁ ποιητής σας ἔκραξεν εἰς τὸν σταυρὸν ἀπάνω
 «διψῶ!» μεγάλη τῇ φωνῇ καὶ μὲ δριμὺν τὸν πόνον.

95 Βουνὰ καὶ δρη καὶ λαγκοὶ τώρα συχαλασθῆτε,
 τρομάξετε τὰ σύμπαντα, ὄλα σκοτεινιασθῆτε,
 κ' ἐμέναν κλαύσετε πικρά, τὴν λυπημένην μάνα,
 καὶ δάκρυα σταλάξατε πικρὰ καὶ ματωμένα,
 διατί τώρα χωρίσθηκα ἔνα νίδον καὶ μόνον,

100 τὸν Ἰησοῦν τὸν ἄκακον, τὸ ποθεινόν μου τέκνον!
 Ὡ Ἰησοῦ γλυκύτατε, ὡ Ἰησοῦ νιέ μου,
 πῶς νὰ σὲ θέσω, τέκνον μου, στὸ μνῆμα, νὰ μισέψω,
 ἢ πῶς (έγώ) χωρὶς ἐσὲν στὸ σπίτιν νὰ γυρίσω,
 πῶς νὰ γυρίσω ἢ ταπεινὴ ξένη καὶ πονεμένη,
 105 ἢ πῶς νὰ ζήσω, τέκνον μου, ἢ παραπονεμένη;
 Λέγω νὰ μπῶ στὸ μνῆμα σου, νά 'μαι μ' ἐσὲν ὁμάδι,
 καὶ νὰ κατέβω σύψυχη, συζώντανη στὸν "Αδην,
 νὰ δείρω 'κεῖ τὰ στήθη μου εἰς τοὺς προπάτοράς μου,
 τὴν Εὔαν καὶ εἰς τὸν Ἀδάμ, δόπού 'σαν πρόγονοί μου,

110 νὰ λυπηθῶ καὶ νὰ δαρθῶ, δύδυνηρά νὰ κλάψω
 καὶ νὰ βοήσω θλιβερά καὶ πρὸς αὐτοὺς νὰ κράξω:
 «Ἐσύ Ἀδάμ, προπάτορ μου, ἡμαρτες καὶ ἡ Εὔα,
 νὰ 'ξέβητ' ἐκ τὸν δρισμόν, ν' ἀπλώσετε στὸ ξύλον,
 καὶ ὁ υἱός μου ὁ ἀναμάρτητος διὰ σᾶς ἀπολαμβάνει,
 115 κ' ἔγω διὰ σᾶς στερεύομαι τὸ ποθεινόν μου τέκνον.

Ω Κάιν, δόπού ἐσκότωσες τὸν ἀδελφόν σου "Αβελ,
 καὶ πρῶτος ἐδειξες ἐσὺ τὸν φόνον εἰς τὸν κόσμον,
 ἐσὺ ἔποικες τὴν ἀμαρτιὰν καὶ ὁ υἱός μου ἀπολαμβάνει!

87 (ἐσύ) add. Manoussacas || 88 καταπῆς scripsi: καταπῆς AB καταπῆς scr. Manoussacas || 89 δρφανέψασι A: δρφανέψασι B || 97 κλαύσατε A: κλαύσατε B || 99 χωρίσθηκα A: χωρίστηκα B || ἔνα A: ἔναν B || 102 σὲ Manoussacas cum A: om. B || 103 (έγώ) add. Manoussacas || σπίτιν A: σπίτι B || 116 ἐσκότωσες Manoussacas cum A: ἐσκότοσε B || 117 ἐδειξες A: ἐδειξας B || 118 ἀμαρτιὰν A: ἀμαρτίαν B ||

- Ὦ Ἀβραάμ, προπάτορ μου, σὺ ἔδειξες τὸν τύπον,
 120 δταν αὐτὸν ἐφόρτωσες τὸν Ἰσαὰκ τὰ ἔυλα,
 νὰ πᾶς ἀπάνω στὸ βουνόν, θυσίαν νὰ τὸν κάμης·
 καὶ ἀφότου ἐπῆγες στὸ βουνόν κ' ἔθηκες καὶ τὰ ἔυλα,
 ἔξήπλωσες τὸν Ἰσαὰκ δεμένον χέρια-πόδια,
 ἵνα τὸν σφάξῃς, Ἀβραάμ, θυσίαν νὰ τὸν κάμης.
- 125 Τοῦτο ἐποικαν σήμερον οἱ ἀνομοι Ἐβραῖοι:
 υἱόν μου τὸν παμφίλτατον πάγουν ἔξω τῆς χώρας,
 εἰς τόπον τὸν λιθόστρωτον, ἐκεῖ νὰ τὸν σταυρώσουν,
 καὶ τὸν σταυρὸν τοῦ ἔδωκαν στὸν νῶμον νὰ βαστάζῃ.
 Ὦ Ἰακὼβ, προπάτορ μου, τὰ ἔνδεκά σου τέκνα
 130 ἐποίκασιν τὴν ἀμαρτίαν, τὸν Ἰωσὴφ νὰ δώσουν
 εἰς ἀργύρια τριάκοντα, στὴν Αἴγυπτον νὰ πάγη.
 Καὶ τώρα τὸ ἐποίκασιν αὐτὸ τοῦτο Ἐβραῖοι:
 ἐπώλησαν τὸν Ἰησοῦν εἰς ἀργύρια τριάντα,
 νὰ τόνε πέμψουν ἀδικα εἰς τάφον τῆς Αἴγυπτου,
 135 τῆς δολερᾶς, τῆς σκοτεινῆς, τοῦ "Ἄδου τοῦ παμφάγου."
 Ὦ Μωϋσῆ πανθαύμαστε, τῶν προφητῶν ἡ ρίζα,
 ἐσὺ μοῦ τὸ προφήτευσες υἱόν μου νὰ σταυρώσουν,
 δταν ἐσὺ ἐκρέμασες στὴν ἔρημον τὸν ὄφιν,
 νὰ τόνε βλέπουν ἀπαντες, δσοὶ ὅσαν δακαμένοι,
 140 καὶ δλοι νὰ γιατρεύονται, δσοὶ ὅσαν πονεμένοι·
 οἱ πονεμένοι ἐγιαίνασιν καὶ οἱ γεροὶ ἀπιστοῦσαν,
 διατὶ τὸν ἀπιστος λαός, σκύλος μαγαρισμένος.
 'Ο τύπος γῦν ἐγίνετον εἰς τὸν υἱόν μου ἐκεῖνος:
 ἐκρέμασαν τὸ τέκνον μου ἀπάνω εἰς τὸ ἔυλον).
- 145 Οἱ πονεμένοι τὸ λοιπὸν ἀς δράμωμεν σ' ἐκεῖνον,
 καὶ ἀς τὸν προσκυνήσωμεν, δλοι νὰ γιατρευτοῦμεν
 ἀπὸ τὰ ἀμαρτήματα τοῦ παμπονήρου ὄφη,
 ὃπον μᾶς ρίπτει ὀλημερνόν, διὰ νὰ μᾶς χωρίσῃ
 ἐκ τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, τοῦ φιλανθρώπου λόγου,

119 ἔδειξες Α : ἔδειξας Β || 122 ἀφότου ἐπῆγες Α : ἀφοῦ τὸν ἐπῆγες Β ἀφοῦ τὸν πῆγες scr.
 Manoussacas || 123 χέρια-πόδια Manoussacas cum A : χειριπόδια B || 124 θυσίαν Α : θυσία
 B || 131 εἰς Α : num 'ς scribendum? || τριάκοντα Manoussacas cum A : λ B || στὴν Α:
 γῆν B || 133 εἰς Α : num 'ς scribendum? || 134 τόνε πέμψουν scr. Manoussacas: τὸν
 ἐπέμψουν AB || εἰς τάφον Α: εἰς τὸν τάφον B || 139 τόνε βλέπουν scr. Manoussacas: τὸν
 ἐβλέπουν AB || 141 ἐγιαίνασιν corr. Manoussacas: ἐγένετον AB || 142 σκύλος μαγαρι-
 σμένος Α: σκύλοι μαγαρισμένοι B || 143 ἐγίνετον Α: ἐγένετον scr. Manoussacas || εἰς Α:
 ἐκ B ||

150 καὶ τῆς λαμπρότητος αὐτοῦ ξένους νὰ μᾶς ποιήσῃ./
(f. 200v) Δεῦτε λοιπόν, Χριστιανοί, ἄνδρες τε καὶ γυναικες,
ἀς δράμωμεν εἰς τὸν Χριστόν, αὐτὸν τὸν σταυρωμένον,
καὶ ἀς ποῦμε μὲ εὐλάβειαν ὅλοι τὰ λόγια ταῦτα:
«Χριστέ, ὅπού ἐποῖκες οὐρανὸν κ' ἔθεμελίωσες κόσμον,
155 καὶ ὅπού πλασες τὸν ἄνθρωπον μὲ τὰ ἕδια σου χέρια,
καὶ τώρα τὰ ἔξαπλωσες εἰς τὸν σταυρὸν ἀπάνω,
καὶ ἐπληγώθης, Δέσποτα, πέντε πληγαῖς τὸ σῶμα,
χεῖρας καὶ πόδας, βασιλεῦ, καὶ τὴν πλευράν, Χριστέ μου,
διὰ νὰ σώσης, εὔσπλαγχνε, τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων,
160 συγχώρησον, ἔξαλειψόν ἡμῶν τὰς ἀμαρτίας,
ὅπού πιστεύομεν εἰς σὲ καὶ ὅλοι ὅμοιογοῦμεν
τὴν γέννησιν, τὴν βάπτισιν, τὴν σταύρωσίν σου ταύτην,
πιστεύομεν καὶ τὴν ταφὴν καὶ τὴν ἀνάστασίν σου
καὶ τὴν φρικτὴν ἀνάληψιν εἰς οὐρανοὺς ἀπάνω,
165 κάκεϊθεν ἀναμένομεν δεύτερον νὰ σὲ δοῦμεν
κριτὴν φρικτὸν καὶ φοβερὸν μετὰ μεγάλης δόξης,
ὅποίαν δονομάζομεν δευτέραν παρουσίαν,
οἱ ἄγγελοι νὰ τρέχουσιν, τοὺς τόπους νὰ ἔτοιμάζουν.
Εἰς τόπον τοῦτον, βασιλεῦ, εἰς τοῦ Δαυΐδ τοὺς οἴκους,
170 θέλεις καθίσειν, ὑψίστε, κριτής ὅλου τοῦ κόσμου,
οἱ ἄγγελοι νὰ τρέχουσιν δεξὰ καὶ ἀριστερά σου,
εἰς τὴν κοιλάδα τὴν φρικτήν, λέγω, τὴν τοῦ κλαυθμῶνος,
τὰ ἔθνη ὅλα νά λθουσιν, τὰ γόνατα κλιμένα,
ἐσὲν νὰ προσκυνήσουσιν ὡς ποιητὴν τοῦ κόσμου,
175 οἱ δίκαιοι νὰ ἔλθουσιν μὲ παρρησίαν μεγάλην
στὴν δεξιάν σου νὰ σταθοῦν, νὰ χαίρωνται μετά σου,
οἱ ἀθλιοί ἀμαρτωλοὶ εἰς τὴν ἀριστεράν σου
μὲ στεναγμούς νὰ ἔκλεχωνται καὶ τὴν ἀπόφασίν σου.
Τότε, Χριστὲ παμβασιλεῦ καὶ ποιητὰ καὶ κτίστα,
180 ἡμᾶς, ὅποι δακρύσαμεν τώρα τὴν σταύρωσίν σου,
θεράπευσον ὡς εὔσπλαγχνος μὲ τὴν γλυκεῖαν φωνήν σου,
ἔκείνην τὴν πανθαύμαστον: ‘Δεῦτε, εὐλογημένοι
τοῦ ἀοράτου μου πατρὸς κάμοῦ τοῦ σταυρωθέντος,

155 ὅπού πλασες A: ὅπου ἐπλασες B || 157 ἐπληγώθης A: ἐπληγώθη B || 159 εὔσπλαγχνε A: εὔσπλαγχνε B || 162 σου Manoussacas cum A: om. B || 166 φρικτὸν Ma-
noussacas cum A: φρικτὴν B || 175 οἱ δίκαιοι A: οἱ δὲ καλοὶ B || 176 χαίρονται A: χαί-
ρουνται B || 180 τὴν A: στὴν scr. Manoussacas ||

έλθατε ὅλοι σήμερον, ἐγὼ νὰ σᾶς πληρώσω
 185 τὰ δάκρυα ὃποὺ ἔχοντες δριμέα στὴν σταύρωσίν μου·
 τὴν βασιλείαν δίδω σας καὶ τὸν παράδεισόν μου
 καὶ τὴν οὐράνιον χαρὰν μὲ ὅλους τοὺς ἀγγέλους
 νὰ χαίρεσθε, ν' ἀγάλλεσθε καὶ νὰ κληρονομῆτε,
 ἐμὲ καὶ τὸν πατέρα μου, τὸ ἄγιον μου πνεῦμα,
 190 Τριάδα νὰ λατρεύετε καὶ νὰ δοξολογῆτε
 ἀθάνατον, ἀδίον Θεὸν καὶ βασιλέα,
 καὶ μετὰ μᾶς νὰ χαίρεσθε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας».

185 στὴν Manoussacas cum A: τὴν B ||

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Τίτλος: Δὲν υἱοθέτησα τὸν τίτλο Διδαχὴ μη':—Τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ Παρασκευῇ, εἰς τὸ Πάθος—: Εἰς τὸν Θρῆνον τῆς Θεοτόκου τοῦ Β., τὸν ὃποῖο θεωρῶ πλαστὸ γιὰ τοὺς ἔξης λόγους: α) Παρουσιάζει τὸ στιχούργημα ὡς αὐτοτελῆ ὅμιλα (= διδαχή), καὶ μάλιστα μὲ ἴδιαίτερη ὀρθίμηση (= μη'), ἐνῶ εἶναι ἀδύνατο αὐτὸν νὰ χαρακτηριστεῖ ἔτσι· β) τὸ τμῆμα τοῦ τίτλου Τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ Παρασκευῇ εἰς τὸ Πάθος προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ τῆς τεσσαρακοστῆς τρίτης ὅμιλας τοῦ Α (βλ. ἐδῶ, σ. 275), τὸν ὃποῖο καὶ ἀντιγράφει, δπως θὰ δεῖξω στὴ συνέχεια.

1-2. Τὰ ἡμιστίχια Οἴμοι, γλυκύτατε νιέ..., καὶ οἵμοι, φωσφόρε βασιλεῦ..., δπωσδήποτε κοινοὶ ἐκφραστικοὶ τρόποι στὴν ἐκκλησιαστικὴ λογοτεχνία, ἐπαναλαμβάνονται αὐτούσια στοὺς δύο τελευταίους ἀπὸ τοὺς τέσσερις στίχους ποὺ παρεμβάλλονται στὸ κείμενο τῆς πεζῆς ὅμιλας (τοῦ Πλουσιαδηνοῦ): Τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ Παρασκευῇ, εἰς τὸ Πάθος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κώδικα Vatic. Gr. 670, φφ. 183^r-205^r. Βλ. M. I. Μανούσακα, 'Ανέκδοτοι στίχοι..., δ.π., σ. 50 ὑποσ. 4, ὃπου παρατίθεται καὶ ἡ περικοπὴ ποὺ περιέχει τοὺς στίχους αὐτούς, ἡ δποία, δπως διαπίστωσα, εἶναι ἀκριβῶς ἵδια μὲ ἀντίστοιχή της (φ. 198^r) ἀπὸ τὴν τεσσαρακοστὴ τρίτη ὅμιλα (ποὺ βρίσκεται πρὸ τὸ Θρῆνο) τοῦ Α, ἡ δποία φέρει τὴν ἵδια ἀκριβῶς ἐπιγραφὴ μὲ ἔκεινην τοῦ κώδικα Vatic. gr. 670.

12. 'Η δοτικὴ ὥραιότητι τοῦ Β προῆλθε προφανῶς ἀπὸ ἀντιγραφικὸ λάθος τοῦ γραφέα του, δ ὃποῖος παρασύρθηκε ἀπὸ τὴ διορθωμένη γραφὴ τοῦ Α ὥραιότητς. Γιὰ ἄλλα ἀντιγραφικὰ λάθη στὸν Β, βλ. σημειώσεις μου στοὺς στ. 72, 122, 131, 175.

23. Ἡ παρουσία τοῦ καὶ στὸν Α ἀποκαθιστᾶ τὴ λειτουργικότητα τῆς αὐτοὶ μέσα στὴν ἐνότητα τῶν στ. 20-24.

27. Ἀπαραίτητη, ὅπωσδήποτε, ἡ προσήκη τῆς λέξης *(πρῶτον)* ἀπὸ τὸν M. I. Μανούσακα γιὰ νὰ γίνει ὁ στίχος δεκαπεντασύλλαβος. Πάντως εἰναι ἀξιοσημείωτο ὅτι στὸ χειρόγραφο κείμενο ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι δύο δεκατρι-σύλλαβοι (στ. 87, 103) μὲ τὸν ἔδιο ἀκριβῶς ρυθμό.

33. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ἐπιθ. φάλσοι βλ. Du Cange, λ. φάλσον, καὶ Sophocles, λ. φάλσος.

46. Τὸ β' ἥμιστ. στὸν Α ἔχει ὡς ἔξῆς: τὸν νόμον καὶ τὰς πλάκας.³ Ἡ ση-μείωση τῶν γραμμάτων *β*, *a super linear* σημαίνει προφανῶς δτι ὁ γραφέας ἀντιλήφθηκε τὸ νοηματικὸ πρωθύστερο τῆς διατύπωσής του, καὶ μὲ τὸν τρό-πο αὐτὸ δήλωνε δτι ἔπρεπε νὰ γίνει ἀμοιβαία μετάθεση τῶν λέξεων.

51-53. Ἡ ἀπουσία ἀπὸ τὸν Β τοῦ στ. 52, ποὺ ὅπωσδήποτε προκλήθηκε ἀπὸ τὸ ὁμοιοτέλευτο τοῦ στίχου αὐτοῦ μὲ τὸν προηγούμενό του, δημιουργοῦ-σε συντακτικὸ καὶ νοηματικὸ χάσμα, ἀφοῦ τὸ α' ἥμιστ. τοῦ στ. 53 ἔμενε με-τέωρο, χωρὶς τὸ ἀπαραίτητο ρῆμα στὸ δόποιο θὰ ἤταν ἀντικείμενο. Χωρὶς ἀμφιβολία, ὁ Α συμβάλλει ἀποφασιστικὰ στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐνότητας αὐτῆς.

57 κ.έ. Ἀπὸ τὸ στ. 57 (56 τῆς ἔκδ. Μανούσακα) ἀρχίζει μία σειρὰ ἀπὸ αἰτιολογικὲς προτάσεις· μόνο γιὰ τὴν πρώτη ἀπ' αὐτὲς δὲν ὑπῆρχε στὸν Β ἡ ἀντίστοιχη κύρια πρόταση. Ἡ ἔνδειξη αὐτὴ δὲν ἤταν τόσο ἴσχυρή, ὡστε νὰ κινήσει τὴν ὑποψία γιὰ ἐνδεχόμενο χάσμα μετὰ τὸ στ. 57, γι' αὐτὸ καὶ ὁ M. I. Μανούσακας ἔξέδωσε κατὰ τὸν Β ὡς ἔξῆς (στ. 56-58 τῆς ἔκδοσής του):

Διατὶ σᾶς ἐλευθέρωσεν ἐκ τὴν αἰχμαλωσίαν
διατὶ <ἐ>σᾶς ἐτάγισε στὴν ἔρημον τὸ μάννα,
ἔσεις χολὴ τοῦ ἐδώκετε, ἔδια συγκερασμένα.

Ομως ὁ Α ὑποδεικνύει τὴν ὑπαρξη στὸν Β χάσματος δύο στίχων, μετὰ τὴν πρώτη αἰτιολογικὴ πρόταση (στ. 57), τὸ δόποιο ὀφείλεται στὸ ὁμοιοτέλευτο τῶν στ. 57-59 τοῦ Α. Μὲ τοὺς δύο αὐτοὺς στίχους ἡ αἰτιολογικὴ πρόταση ἀ-φενὸς συμπληρώνεται καὶ ἀφετέρου ἀποκτᾶ ἔχωριστὴ κύρια πρόταση, ἀπὸ τὴν ὄποια νὰ ἔξαρτᾶται.

58. Ὁ καὶ μὲ ἐπιτατικὴ σημασία.

69. Προτίμησα τὴν ἀπλὴ αἰτιατ. τοὺς πολέμους τῶν ΑΒ ἀντὶ τῆς ἔμ-προθετης αἰτιατ. στοὺς πολέμους τοῦ M. I. Μανούσακα, ἐπειδὴ τὴν ἔκρινα ὡς πιὸ σύμφωνη πρὸς τὴ γλωσσικὴ μορφὴ τοῦ στιχουργήματος. Πρβ. στ. 157 καὶ σημείωσή μου σ' αὐτόν.

70. Προτίμησα τὸν ἀμάρτυρο τύπο ἔξακανθαίνην τοῦ Α, ὡς lectio dif-ficilior, ἀντὶ τῆς πρότασης ἐξ ἀκανθίων τοῦ M. I. Μανούσακα. Πιστεύω ὅτι

πίσω ἀπὸ τὴν κατάληξη -αίνην κρύβεται ἡ κατάληξη -έ(ι)νος (θηλ. -εῖνη καὶ -ένη) ποὺ δηλώνει ύλικὸ κατασκευῆς (βλ. Du Cange, λ. συρματένος, ἀσήμενος), γι' αὐτὸ καὶ ἔγραψα ἔξακανθένηρ. Τὸ κακόνηλο ἔξακανθινον τοῦ Β., ποὺ καθιστᾶ τὸ στίχο ἄμετρο, προέκυψε προφανῶς ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τοῦ γραφέα νὰ διαβάσει σωστὰ τὴ συντομογραφία τῆς τελευταίας συλλαβῆς τῆς λέξης στὸν Α. Γιὰ τὴν προέλευση καὶ τὴ σημασία τῆς λ. ζόγια βλ. Ξανθουδίδη, *Γλωσσάριον Ἐρωτοκρίτου*, λ. τζόγια.

72. 'Ο Μ. I. Μανούσακας δέχτηκε τὸν καὶ τοῦ Β., μολονότι ἡ παρουσία του στὸ στίχο ἀπαιτοῦσε ἀκόμη ἔνα οὐσιαστικό, τὸ δποῦ θὰ συνδέσταν μὲ τὸ λόγγην. "Οπως ἔξακρίβωσα, δ καὶ τοῦ Β προέκυψε ἀπὸ τὸ γεγονὸς δτι στὸν Α εἰναι σιησμένη ἡ κάθετη κεραία τοῦ μ., ποὺ εἶχε ώς συνέπεια δ γραφέας τοῦ Β νὰ ἐκλάβει τὸ μὲ ώς κὲ καὶ νὰ γράψει καί. Βλ. καὶ σημ. στοὺς στ. 12, 122, 131, 175.

74. Προτίμησα τὴ γραφὴ ἔξαγορασμὸν ώς λογιότερη. Κατόπιν αὐτοῦ διάβαζε τὸ στ. μὲ συνίζηση -μα εἰς.

77-78. Προτίμησα τὴ γραφὴ ἔτρεχεν τῶν ΑΒ, ώς lectio difficilior, ἀντὶ τῆς πρότασης ἔτρεχαν τοῦ Μ. I. Μανούσακα, μολονότι ἡ νίοθετηση αὐτὴ ἀπαιτοῦσε ταυτόχρονα ἐπέμβαση στὸ παράλογο, ἔτσι ἡ ἀλλιῶς, γ' πληθ. τῶν ὑποτακτικῶν τοῦ στ. 78 (νὰ θεραπεύοντ, νὰ γιαίνοντ μὲ ὑποχ. οἱ πόδες).

81. Μὲ τὰ δεδομένα τοῦ Β ἡ διόρθωση ἀπὸ τὸν Μ. I. Μανούσακα τοῦ εἰς τὸν Β σὲ στὸν ἥταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ ρυθμοῦ στὸ στίχο. 'Η γραφὴ τοῦ Α εἰς εἰναι, δπωσδήποτε, καλύτερη, ώς πιὸ σύμφωνη πρὸς τὴ γλωσσικὴ μορφὴ τοῦ στιχουργήματος.

87. 'Απαραίτητη, δπωσδήποτε, ἡ προσθήκη τῆς <ἐσν> γιὰ νὰ γίνει δ στίχος δεκαπενταύλαβος. Βλ. καὶ σημ. στοὺς στ. 27, 103.

88. Διατηρῶ τὴ γραφὴ τῶν χφφ καταπῆς (= καταπῆς), ἐφόσον δ τύπος αὐτὸς μᾶς σώζεται καὶ σὲ ἄλλα κείμενα: *Σπανός* (έκδ. Eideneier) A 383· *Διήγ. παιδ.* (έκδ. Wagner, *Carmina*) 247, 426 καὶ (έκδ. Tsionini) 247 κρ. ὑπ.: 'Ιατροσόφιον (έκδ. Legrand, *BGV II*) 354· *Γαδάρον...διήγησις* (έκδ. Βενετίας 1539) 30. Πρβ. ωστόσο Μ. Φαλιέρου, *Λόγοι διδακτικοὶ* (έκδ. W. F. Bakker-A. F. van Gemert) στ. 107 καὶ κρ. ὑπ.

103. 'Επίσης ἀπαραίτητη ἡ προσθήκη τῆς <ἐγώ> ἀπὸ τὸν Μ. I. Μανούσακα γιὰ νὰ γίνει δ στίχος δεκαπενταύλαβος. Βλ. καὶ σημ. στοὺς στ. 27, 87.

114. 'Απολαμβάνει = τιμωρεῖται.

118. 'Η παρουσία σὲ αὐτόγραφο χφ τοῦ 15ου αἰώνα δξύτονου συνιζημένου τύπου, δπως: ἀμαρτιὰν θέτει αὐτόματα τὸ ἐρώτημα γιὰ νομιμοποίηση τῶν τύπων αὐτῶν. Βλ. 'Απόκοπο (έκδ. Στ. Ἀλεξίου) δπου γίνεται συχνότατη χρήση τῶν τύπων αὐτῶν. 'Απολαμβάνει: βλ. ἐρμ. σχόλιο στὸ στ. 114.

122. Μὲ τὴ μορφὴ ποὺ εἶχε τὸ α' ἡμιστ. στὸν Β: καὶ ἀφοῦ τὸν ἐπῆγρες

ἡ διόρθωση πῆγες τοῦ Μ. I. Μανούσακα ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ἀποκατασταθεῖ ὁ ρυθμὸς στὸ ἄμετρο διαφορετικὰ α' ἡμιστ. τοῦ στίχου. Ἡ ἀκαταστασία καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ (ὅπως καὶ στοὺς στ. 12, 72, 131, 175) προῆλθε ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τοῦ γραφέα τοῦ B νὰ διαβάσει σωστὰ τὸν A, ὅπου τὸ α'

ἡμιστ. ἔχει ὡς ἔξης: καὶ ἀφο^{τοῦ} ἐπῆγες.

131. Τὰ κακόζηλα ἑλληνικὰ τοῦ β' ἡμιστ. στὸν B προῆλθαν καὶ ἐδῶ (ὅπως καὶ στοὺς στ. 12, 72, 122, 175) ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τοῦ γραφέα νὰ διαβάσει σωστὰ τὸν A, ὅπου ὑπάρχει ἡ γραφὴ εἰη (= στὴν) κι ὅχι γῆν, ὅπως διάβασε αὐτός.

134. Ἡ γραφὴ εἰς τὸν τοῦ B καθιστᾶ τὸ β' ἡμιστ. ἄμετρο (ἐκτὸς καὶ ἀν δεχτοῦμε συνίζηση πάνω στὴν τομὴ -κα_τεἰς). Καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ (ὅπως καὶ στὸ στ. 81) ἡ γραφὴ εἰς τὸν A ἀποκαθιστᾶ τὸ ρυθμὸ στὸ β' ἡμιστ.

142. Προτίμησα τὴν γραφὴ σκύλος μαγαρισμένος τοῦ A, ὡς lectio difficilior, μολονότι συντακτικὰ στέκει καὶ ὁ πληθ. τοῦ B.

143. Διατήρησα τὴν γραφὴ τῶν χφφ ἐγίνετον, ἐφόσον εἶναι κι ἀπ' ἀλλοῦ μαρτυρημένη μὲ σημασίᾳ ἀσφίστου (βλ. M. I. Μανούσακα, Ἰωάννου Πλουσιαδηνοῦ ἐγκύλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἱερεῖς τοῦ Χάνδακος, Κρ. Χρ. 11 (1957) 303: † *Eἰς ἀφῇ μηνὶ Μαΐῳ, κθ' ἐγίνετον σεισμός· Χρον. Μορ. P* 8048: ἀφότου ἀναθράφηκεν κ' ἐγίνετον τοῦ νόμου. M. Φαλιέρου, Ἰστορία καὶ Ὀνειρο (ἔκδ. A. F. van Gemert), σχόλ. στὸ στ. 295, καὶ *Pίμα Παρηγορητικὴ* (ἔκδ. W. F. Bakker-A. F. van Gemert), σχόλ. στὸ στ. 290).

157. Προτίμησα τὴν γραφὴ ἐπληγώθης τοῦ A, ὡς lectio difficilior, ἀντὶ τῆς ἐπληγώθη τοῦ B. Συνεπῶς, ἡ λ. τὸ σῶμα = αἰτιατ. μὲ ἐπιρρ. σημασία.

175. Ἡ λ. οἱ δίκαιοι τοῦ A ἔγινε οἱ δὲ καλοὶ στὸν B, ἔξαιτίας τῆς προέκτασης τοῦ *ι* (τοῦ διψήφου *αι*) πρὸς τὰ κάτω, τὸ δόποιο ὁ γραφέας τοῦ B ἔξελαβε ὡς λ. Συνέπεια τῆς παρανάγνωσης ἦταν καὶ ἡ δημιουργία τοῦ ἀκατανόητου συντακτικὰ δέ.

180. Προτίμησα τὴν ἀπλὴ αἰτιατικὴ τῶν AB τὴν σταύρωσίν ἀντὶ τῆς ἐμπρόθετης στὴν σταύρωσίν τοῦ M. I. Μανούσακα, ὡς πιὸ σύμφωνη πρὸς τὴν γλωσσικὴ μορφὴ τοῦ στιχουργήματος. Γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ δακρύζω (= θρηνῶ) μὲ ἀπλὴ αἰτιατ. Βλ. Λεξικὸ Δημητράκου λ. δακρύω.